

in de provincie Utrecht voorbereid (1971), „Samuel Muller, gemeente-archivaris van Utrecht, 1874-1918“ (1974) en de tentoonstelling in het kader van het Monumentenjaar „Oudegracht in de bocht“ (1975).

De laatste tentoonstelling, waartoe Struick mede de aanzet heeft gegeven, is de mobiele tentoonstelling „De Unie van Utrecht, 1579-1979“, die momenteel in het gehele land is te zien. Samen met medewerkers van de Archiefdienst, met het Centraal Museum, de Gemeentelijke Fotodienst en de restauratie-afdeling van de Gemeentelijke Archiefdienst kon dit idee van Struick zinvol worden gerealiseerd. Door middel van deze expositie wordt tevens de tentoonstelling „De kogel door de kerk?“, die vanaf 23 februari a.s. in het Centraal Museum wordt gehouden, onder de aandacht van een groot publiek gebracht.

Struick vervulde een groot aantal functies in en buiten zijn vakgebied. Ik noem er slechts enkele: bestuurslid van de Vereniging van Archivarissen in Nederland; redacteur van het Nederlands Archievenblad; redacteur van het internationale archievenblad „Archivum“; lid van de International Association of Sound Archives; bestuurslid van de vereniging Oud-Utrecht (1964-

1972); redacteur van ons Jaarboek (1969-1978); lid van de gemeentelijke begeleidingscommissie voor archeologische aangelegenheden; bestuurslid van het Universiteitsmuseum; bestuurslid van de stichting J. Jacob van Eyck en lid van de culturele werkgroep Herdenking Unie van Utrecht.

De archiefdienst groeide, met Struick als uiteindelijk verantwoordelijke man. Zijn medewerkers - en niet alleen deze - verheugen zich daarover, hoewel sommigen tot matiging adviseren, want ook voor een archivaris - en zeker voor een zo inventieve en actieve als Struick - geldt dat er grenzen zijn. Gelukkig dat op de aanvankelijke terugslag van een klein jaar geleden een voorspoedig herstel is gevolgd en dat hij binnenkort zijn werkzaamheden weer volledig zal kunnen hervatten.

Wij van de Gemeentelijke Archiefdienst, van de Gemeentelijke Fotodienst en van de vereniging Oud-Utrecht hopen, met vele anderen, dat het Struick in de komende jaren zeer, zeer goed mag gaan en wensen hem toe dat hij de door hem gekozen weg met wijsheid en in een goede gezondheid zal mogen blijven vervolgen.

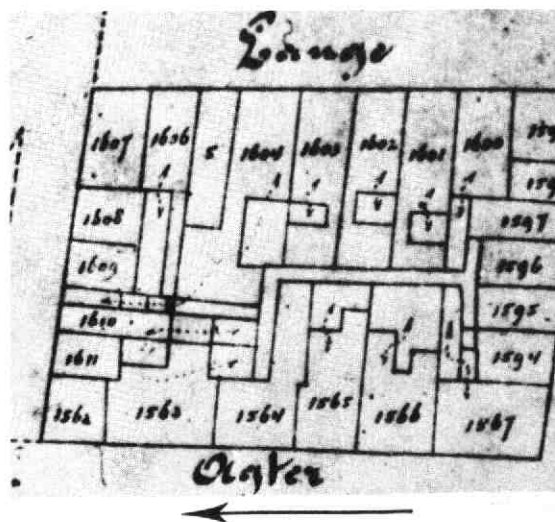
A. Graafhuis

WAAR EENS HET ST. ELISABETHSGASTHUIS STOND

Het mag bekend verondersteld worden, dat het kadaster beschikt over een rijke schat aan gegevens omtrent de eigendom van onroerend goed gedurende de laatste anderhalve eeuw. Deze gegevens betreffen allereerst de grond, de gebouwen en de eigenaren met hun beroep en woonplaats. Maar ook kan men vaak allerlei andere zaken aantreffen, zoals speciale voorwaarden, familierelaties, verkoopprijzen enz. Het is vaak mogelijk hieruit een aardig tijdsbeeld op te bouwen. Helaas zijn de registers nogal moeilijk te raadplegen, enerzijds door hun ingewikkeldheid, anderzijds door de kosten, die bij raadpleging - anders dan voor wetenschappelijke doeleinden - in rekening moeten worden gebracht.

Minder bekend is dat deze gegevens tevens een goede basis kunnen verschaffen om verder terug te gaan in de tijd; en wel naar de registers van transporten en plechten, naar de registers van de hypotheekbewaarder over de periode 1811-1838 en naar de oude notariële protocollen: alles in bewaring bij Rijks- en Gemeente-archieven.

Om te bewijzen dat hij gerechtigd is een gebouw of

Deel van de kadastrale kaart Utrecht, sectie C, 1, 1832

een stuk grond te verkopen, geeft de verkoper in veel gevallen aan hoe hij zelf eigenaar is geworden. Dan worden de akten vermeld waarbij hijzelf of zijn familie de eigendom verkreeg. Daardoor is het mogelijk verband te leggen tussen de kadastrale gegevens en de oudere registraties. En wanneer dit zg. eigendomsbewijs, zoals bij veel oudere akten, ontbreekt, is het voor eigendommen binnen de stad Utrecht toch mogelijk verder te zoeken. Op het Gemeente-archief te Utrecht heeft men namelijk de inhoud van de registers van transporten en plechten tussen 1594 en 1811 - in tien perioden gesplitst - alfabetisch gerubriceerd naar de naam van de koper, de verkoper en van de straat waaraan het verkochte pand ligt.

Zo'n onderzoek moet men zich, ondanks de hulp van deze rubricering, niet al te simpel voorstellen. Omdat er nog geen kadastrummer of huisnummer was, noemde men de namen van eigenaren of gebruikers van naastgelegen huizen, zo men die kende; en aan dat laatste schijnt ook wel eens wat ontbroken te hebben. Een ander probleem is, dat er geen aaneensluitende reeks van eigenaren geregistreerd is. Bij vereringen werden geen akten opgemaakt en zo kan men soms een vroegere eigenaar alleen via familierelaties achterhalen, als hij de eigendom bij een akte van een ander koopt.

Van al deze gegevens is gebruik gemaakt om de opeenvolging van eigenaren zover mogelijk na te gaan in het blok huizen gelegen aan de zuidzijde van het Vredenburg, zoals dat blok omsloten was door de Lange en Korte Elisabethstraat en Achter Clarenburg. Aanleiding tot dit onderzoek was de vondst op het Gemeente-archief van een kaart, schaal c. 1 : 100, met maten van dit blok en de condities en voorwaarden voor een

openbare verkoop van deze huizen uit 1611.

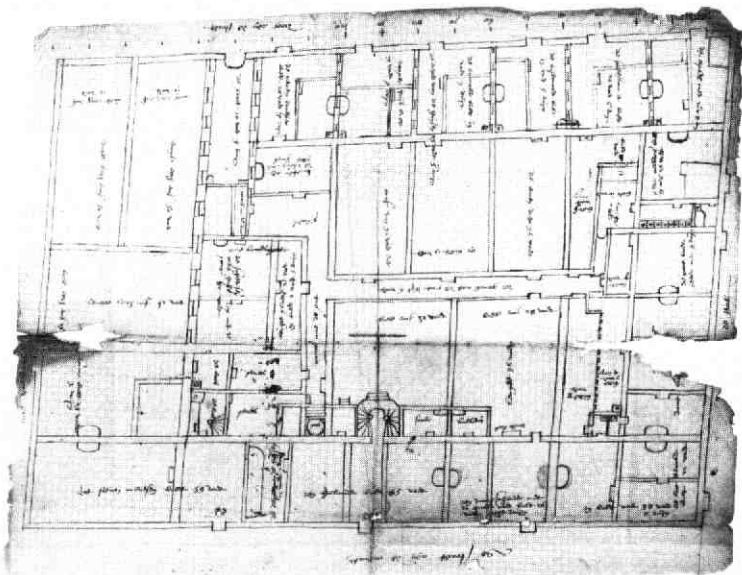
Op de hoek van de „Lijsbethenstraat" en het Vreeburg had een weeshuis, het St. Elisabethsgasthuis, gestaan. Het was blijkbaar een gebouw met voor die tijd goede accommodaties, want het Provinciale Hof had reeds vanaf de tijd van Karel V een deel in huur en in de bijbehorende kapel werd de mis opgedragen. In 1576 echter tijdens het beleg van het kasteel Vredenburg werd het de legerplaats van de Duitse huursoldaten van stadhouder Hierges. Hij liet het gebouw versterken en vanuit het weeshuis trachtte men mijngangen naar het kasteel Vredenburg te graven. Het is begrijpelijk dat de Spanjaarden in het kasteel het St. Elisabethsgasthuis niet ontzagen. Hoe de weeskinderen een en ander ondergingen vermeldt de historie niet.

Het gebouw werd door de beschietingen zo zwaar beschadigd dat herstel niet mogelijk was. In 1582 besloot de Utrechtse Raad het weeshuis te verplaatsen en in 1583 volgde de aanbesteding om het gebouw af te breken. De sloper mocht de materialen behouden en hij betaalde nog f 400,- toe. Zo ontstond een zgn. leeg erf, dat er tientallen jaren - in ieder geval tot 1611 - zo bij bleef liggen.

Voor de regenten van het St. Elisabethsgasthuis was, sinds de verplaatsing van het weeshuis, dit lege erf en het hele blok van huisjes en kameren niet meer van belang. Daarom werd in 1611 besloten een en ander openbaar te verkopen. Voor de huurders kwam dit besluit zeer ongelegen; zij vroegen een half jaar uitstel. Dit verzoek werd niet ingewilligd, maar wel konden zij bij koop voor de helft van de prijs een hypotheek van het weeshuis krijgen.

Bij die openbare verkoop werden tevens de rechten en verplichtingen tussen de kopers onderling geregeld.

Plattegrond van een blok huizen bij het St. Elisabethsgasthuis, ca. 1611. In de twee percelen linksboven en in het middelste perceel links, staat ingeschreven „leech erf". Hier heeft het St. Elisabethsgasthuis gestaan. Langs de linker muur van dat middelste perceel moest de uitgang van 6 voet breed naar het Vreeburg aangelegd worden.

De voornaamste hiervan waren de toegang tot de put en de afvoer van water door het gangetje, dat midden door het blok liep. De put lag aan de noord-west zijde en de afwatering van het hele blok kwam onder een zgn. poorthuis door uit op de Meensteeg (Korte Elisabethstraat). Maar ook allerlei andere zaken werden geregeld, zoals het gebruik van keukens, van loodsen en in enkele gevallen van kelders en trappen. Luiken, en soms ook de ramen, werden als particuliere eigendommen van de huurders beschouwd. Soms moest men samen met één „secret” doen. En in een bepaald geval krijgt een eigenaar met hetzelfde doel uitdrukkelijk toestemming om te *maecken een pijp ende toeganck totte heymelicheyt responderende aen de huysinge van Steven Meertenssoon ende die secret alsoe onder haerlyuden beyden gemeen hebben ende behouden*.

Tweehonderd jaar later, als het kadaster wordt opgericht, is er in de perceelsindeling opvallend weinig veranderd en ook nu, nog weer anderhalve eeuw later, is deze - afgezien van de afbraak en aanpassing bij Achter Clarenburg ten behoeve van Hoog Catharijne - onveranderd. Ook het restant van het gangetje is er nog. In wat mindere mate geldt hetzelfde voor de gevestigde rechten. Weliswaar veranderde de put blijkbaar in een pomp, maar nog in 1874 wordt de *vrije uitgang tot zekere pomp in de gang of steeg* in een akte vermeld. Dit behouden van de oude perceelsindeling en van de gevestigde rechten is als zodanig niet doelbewust gebeurd. Het is een gevolg van het feit, dat ieder huis apart gemoderniseerd en aangepast werd, wanneer de eigenaar daar belang bij had. Daarbij gebeurde het - vooral in recente tijden - wel zo, dat men naast de bestaande muur een nieuwe bouwde, ver-

moedelijk om moeilijkheden bij inbalken in de oude muur te voorkomen. Zo ontstonden soms, zoals in de Drieharingstraat is geconstateerd, wel vijf muren naast elkaar.

Een speciaal geval dat bij de veiling in 1611 vastgelegd werd, was de toegang van het „scheerslijpershuys” tot het Vredenburg. Dat huisje had aan de zuidzijde achter het St. Elisabethgasthuis gelegen; sinds dat gebouw gesloopt was, lag het aan het lege erf. Bij de veiling werd een strook van zes voet breed van dit erf aan het scheerslijpershuis toegewezen. En zo is het gebleven.

Het lege erf werd weer bebouwd. In 1623 staat er al een „alinge huysinge”, een heel huis, en in 1637 ook nog twee „cameren”. Het scheerslijpershuis werd verschillende keren verkocht en vormde tenslotte tezamen met een huis aan de Lange Elisabethstraat één perceel. Maar het bleef de uitgang naar het Vredenburg behouden. Zo was de situatie toen voor het kadaster de eerste kaarten werden vervaardigd. Alleen is inmiddels die uitgang bebouwd. Die bebouwing vormt als het ware een apart smal huisje, waaraan men tot op de huidige dag nog kan zien waar zich - zo'n 3½ eeuw geleden - de toegang tot het vroegere scheerslijpershuis heeft bevonden.

E. Muller

Bronnen (voor zover niet in de tekst genoemd)

A. J. M. Kunst, Van St. Elisabethgasthuis tot Gereformeerd Burgerweeshuis, 1485-1814 (1956)
 Gemeente-archief Utrecht, Bew. Archieven nr. 1026 en archief Gereformeerd Burgerweeshuis nr. 176
 Topografische Atlas G.A.U., Vredenburg 1961, D(1)

De zuidelijke gevelwand van het Vredenburg en de hoek met de Lange Elisabethstraat in 1961, met daaroverheen de schim van het voormalige St. Elisabethgasthuis, met zijn kapel. Boven de pijl geeft de smalle bebouwing de plaats aan waar het „scheerslijpershuis” zijn uitgang heeft gehad.